

Tilburg

Tijdschrift voor
geschiedenis,
monumenten
en cultuur

Geschiedenis van een biografie over Antony Kok

Een Mondriaan in Tilburg

Uitkijktoren 'Den Does'

Een Zwitsers militair in Tilburg, 1819-1821

Korvelsch Bier van 'De Posthoorn'

Burgemeester Becht sloper of bouwer?

Jaargang 35
april 2017
nummer

1

€ 5,50

Geschiedenis van een biografie

Over Antony Kok

Jef en Hanneke van Kempen*

* Jef van Kempen (1948) publiceerde poëzie en korte verhalen, biografische artikelen en essays, o.a. over Guido Gezelle, Walter Breedveld, J.-K. Huysmans, Theo van Doesburg, Antony Kok en De Stijlbeweging. Hij is ook (mede) samensteller van enkele literaire bloemlezingen. Daarnaast schreef hij voor kranten en tijdschriften vele artikelen over de Brabantse geschiedenis. Hij is hoofdredacteur van enkele literaire websites: fleursdumal.nl en antonykok.nl.

* Hanneke van Kempen studeerde Taal- en Cultuurstudies aan Tilburg University en werkte aan een onderzoek bij het Huygens Instituut over de Verzen van de dichter Herman Gorter. Zij is docent Nederlands en werkt als zelfstandige aan poëzieprojecten in Tilburg en daarbuiten. Daarnaast is ze lid van de kunstcommissie van de gemeente Gilze en Rijen.

Annie van Beurden (links), Jan van Beurden en Antony Kok (rechts), Tilburg 1921. (Archief Jef van Kempen [JVK], Tilburg)

Al meer dan 35 jaar wordt er inmiddels onderzoek gedaan naar het leven van Antony Kok,¹ de dichter en spoorwegbeampte uit Tilburg die aan het begin van de Eerste Wereldoorlog vriendschap sloot met de Amsterdamse schrijver en schilder Theo van Doesburg. De omvangrijke briefwisseling tussen Van Doesburg en Kok is een van de belangrijkste bronnen met betrekking tot de geschiedenis van de beweging rond het tijdschrift De Stijl, dat een grote invloed had op de Nederlandse en internationale kunst.

Het begin

Jef van Kempen startte in 1980 met het biografische bronnenonderzoek naar de achtergronden van Kok en *De Stijl*. De aanleiding ervan was het boek *Holland Dada* van K. Schippers. Schippers is de eerste geweest die uitgebreid aandacht aan Kok heeft besteed. Hij betreunde het later, in een persoonlijk gesprek, dat

hij niet eerder en meer over Antony Kok had geschreven, temeer omdat hij voor zijn boek regelmatig contact heeft gehad met Nelly van Moorsel.²

In 1982 sloot Rolf Janssen, redacteur van het tijdschrift *Actum Tilliburgis*, zich bij het onderzoek aan. Dat resulteerde in december van dat jaar in een eerste biografische publicatie.³ Het zou tevens het laatste nummer van *Actum Tilliburgis* blijken te zijn. Het tijdschrift werd in 1983 opgevolgd door *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, onder redactie van Ton Wagemakers, Rob van Putten en Ronald Peeters. In 1984 en 1989 werden nieuwe bijdragen over Antony Kok en Theo van Doesburg in *Tilburg* geplaatst, en ook deze huidige bijdrage verschijnt weer in *Tilburg* – in de inmiddels 35ste jaargang.⁴

De landelijke aandacht die in de jaren tachtig voor het fenomeen Antony Kok ontstond door alle publiciteit, leidde tot contacten met familie, vrienden en oud-collega's, door het hele land. En zo tot belangrijke aanvullingen op het archief voor de biografie. Een van de aardigste ontdekkingen was het feit dat Annie van Beurden (1912-1990), voor wie Kok in 1912 het gedicht 'Kindje' schreef en die regelmatig voorkomt in de correspondentie tussen Van Doesburg en Kok, zich meldde. Ze was de dochter van Bart van Beurden, een collega van de spoorwegen en vriend van Kok. Annie zou tot aan zijn dood zeer regelmatig contact blijven houden met Kok.

Annie van Beurden herinnerde zich nog veel van 'Oom Kok', zoals ze hem noemde. Zelfs nog dingen uit haar vroege jeugd: 'Oom Kok haalde eens Nelly van Doesburg van het station af; ze kwam bij hem logeren. Ik ging juist met mijn vriendinnen naar school en wij kwamen hen tegen. Ik zag oom aankomen en daar was een mevrouw bij ... Zwarte bontjas, zwarte muts en een vuurrode roos, vuurrode lippen, hele hoge hakjes: echt een Parisienne. Mijn oom zei: Kijk Nelly, dat is nou Annie. Zo, is dat Annie! Mijn vriendinnen stonden achter me; Wie is dat toch? Wat is dat voor iemand? In Tilburg keek iedereen hen na. Wat was dat toch voor iemand die dáár liep?' Dit speelde zich ongeveer in 1922 af, in de Enschtsestraat in Tilburg.

Meer dan vijfendertig jaar zijn inmiddels voorbij sinds deze herinneringen werden opgehaald. Getuigen die

Maurits Manheim en Theo van Doesburg in de kamer van Manheim, Tilburg 1915. (Van Doesburg Archief [VDA], Schenking Van Moorsel, Den Haag)

Kok persoonlijk hebben gekend zijn vrijwel allemaal overleden, en ook het onderzoek heeft in de loop der tijd verschillende veranderingen ondergaan. Zo werkt inmiddels een tweede generatie mee aan het voltooien van een biografie van Antony Kok: naast Jef van Kempen heeft zijn dochter Hanneke van Kempen zich een aantal jaar geleden aangesloten bij het onderzoek. Daarnaast werpt zich een interessante vraag op, die gesteld kan worden wanneer een project als dit zelf een langere periode behelst: is het beeld van Kok veranderd in de loop der tijd?

Biografie en de tijd

Jan Fontijn geeft in *De Nederlandse schrijversbiografie* voorbeelden van de invloed die de tijd op het biografische beeld van een persoon kan hebben: 'Er zijn talloze voorbeelden te geven van de wijze waarop de visie op het leven van schrijvers verandert in de tijd. Henri van Booven kon voor de Tweede Wereldoorlog in zijn biografie nog nauwelijks de homoseksualiteit van Couperus ter sprake brengen. Van Tricht (1960) en Bastet (1984), de volgende biografen van Couperus, konden dat dank zij de liberalere houding ten opzichte van homoseksualiteit wel doen. Wie de biografie van Michel van der Plas over Guido Gezelle uit 1990 legt naast de vroegere biografieën over de priester-dichter

Antony Kok aan zijn vleugel, Enschootsestraat Tilburg, 1918. (Archief JVK, Tilburg)

kan vaststellen hoe verschillend door Van der Plas de 'bijzondere vriendschap' vol pedagogische eros van Gezelle voor zijn lievelingsleerling Engène van Oye behandeld wordt.⁵

'De wereld van heden raast door in Dada's voetspoor' is een veel geciteerd aforisme van de dichter Antony Kok, dat hij schreef toen hij al op leeftijd was. Maar was Kok ook de Dada-dichter die auteur K. Schippers in hem zag, in zijn lezing ter gelegenheid van de opening van de grote Kok-tentoonstelling in de Stadsschouwburg / Kultureel Centrum van Tilburg begin 1985? Bedoelde Kok, zoals K. Schippers zei, dat Dada niet behoorde tot een tijd of een plaats? Dat Dada niet gebonden was aan een beweging? Dat Antony Kok met zijn aforisme moet hebben bedoeld, dat Dada stond voor een mentaliteit, die van alle tijden was en van de hele wereld?⁶

Of was Antony Kok de man die alleen door toeval, door het feit dat hij beste vrienden zou worden met enkele van de grootste kunstenaars van de 20ste eeuw, Theo van Doesburg (1883-1931) en Kurt Schwitters, en in navolging van hen Dada-dichter werd, zoals J.A. Dautzenberg (1944-2009) in 1985 in *de Volkskrant* schreef: 'een Dada-dichter die op latere leeftijd verstrikt zou raken in mystiek'?⁷

Of is het allebei waar? Wat helpt het de biograaf die al 35 jaar probeert het leven van een ander te ontrefelen? Is het niet zo dat zowel Hugo Bal als Theo van Doesburg aan het eind van hun leven rooms-katholiek zijn geworden? Daar hoor je nooit veel over.

Ottevanger haalt in haar zeer degelijke, maar weinig empathische brievenboek, zelfs meer dan eens dichter Til Brugman aan, die Antony Kok omschreef als 'een wezensvreemde man, die hij altijd al geweest was'. Is dat echt zo?⁸

Kok is in de loop der jaren gekenschetst als een wereldvreemde, een absurdist, een socialist, een pacifist, een religieus fanaat, een middeleeuwer, een dadaïst en nog zoveel meer.

Zijn vrienden en collega's, van wie wij de afgelopen decennia er tientallen hebben gesproken, geven een heel ander beeld: een man die zelden of nooit sprak over zijn kunstenaars-aspiraties, een man die zeer begaan was met het lot van andere mensen en daar ook wat aan deed. Die niet alleen kunstenaars steunde, maar ook buurtgenoten, vrienden en spoorwegcollega's, zoals tijdens een langdurige spoorwegstaking.

Theo van Doesburg schreef daarover aan Antony Kok op 25 april 1920: 'Ik verneem uit je schrijven dat je zoo'n geldelijk offer hebt gebracht voor de staking, die helaas verloren is. Maandag gaan ze weer aan het werk'. Van Doesburg had er kennelijk niet zo'n kijk op want de staking zou nog duren tot juli. De looneisen van de stakers werden uiteindelijk wel ingewilligd. En Kok, hoewel er geen bewijzen zijn overgeleverd, zal ongetwijfeld zijn gift aan de stakers niet bij die ene keer hebben gelaten.

Lena Milius (links) en Maurits Manheim (rechts) op het kantoor van Lakenfabriek E. Elias, Tilburg. In het midden een onbekende collega, 1915. (VDA, Schenking Van Moorsel, Den Haag)

De vraag die zich opdringt is of het eigenlijk wel mogelijk is een mens recht te doen met een biografie. Toch denken wij dat we met het zoeken naar antwoorden op de juiste vragen straks een boek kunnen presenteren dat ook voor de hedendaagse lezer het leven van Antony Kok in zijn samenhang zal kunnen doen begrijpen.⁹ In het vervolg van dit stuk zullen wij een aantal personen en zaken die aan bod zullen komen in de biografie kort uitwerken.

Antony Kok en Theo van Doesburg

Antony Kok werd op 18 april 1882 in Rotterdam geboren, als zoon van Pieter Kok en Sophia Hagen. Zijn vader was adjunct-commies bij de Staatsspoorwegen. Het grootste deel van zijn jeugd woonde Antony Kok in het Limburgse Maasbree. Na zijn middelbare schooltijd trad hij in het voetspoor van zijn vader door in 1899 ook bij de Staatsspoorwegen te gaan werken. Na eerst in 's-Hertogenbosch en Oisterwijk als klerktelegrafist te hebben gewerkt kwam hij in 1908 naar Tilburg, waar hij het na verloop van tijd tot chef-commies zou brengen. De eerste tien jaar woonde Kok, die zijn hele leven ongehuwd bleef, op kamers boven slagerij De Brouwer in de Tuinstraat. Hij zou in Tilburg later nog vier maal verhuizen. Kok stond bij vriend en vijand bekend als een erudiet man. En, niet te vergeten, als een begaafd pianist.

In 1914 raakte Antony Kok bevriend met de Amsterdamse schrijver en schilder Theo van Doesburg, die tijdens de mobilisatie in de Eerste Wereldoorlog in de omgeving van Tilburg was gelegerd. Theo van Doesburg was feitelijk een pseudoniem, hij heette eigenlijk Christian Emil Marie Küpper.

Christian Emil Marie Küpper werd op 30 augustus 1883 in Utrecht geboren. Zijn moeder werd door de fotograaf Küpper in de steek gelaten en hertrouwde met de Amsterdammer Theodorus Doesburg.

Christian Küpper liet zich al op jeugdige leeftijd Theo van Doesburg noemen. Hij zou deze naam zijn verdere leven blijven gebruiken. De jonge Theo van Doesburg volgde aanvankelijk toneellessen, maar voor zijn twintigste jaar was hij reeds vastbesloten zowel schrijver als schilder te worden. In 1908 had hij zijn eerste grote expositie in de Haagse Kunstkring. Kort voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog nam hij nog deel aan de 'Salon des indépendants' in Parijs.

Theo van Doesburg publiceerde vanaf 1912 regelmatig literair en kritisch proza in het weekblad *Eenheid*, dat een klankbord wilde zijn voor de meest uiteenlopende maatschappelijke en geestelijke stromingen. Agnita Feis, met wie Van Doesburg in 1910 was gehuwd, debuteerde een jaar later in hetzelfde blad. In de jaren daarna worden Van Doesburgs publicatiemogelijkheden vergroot doordat hij dan ook gaat meewerken aan het dagblad *De Avondpost* en het weekblad *De Controleur*.

In een brief van 31 december 1915 aan Kok, blikt Van Doesburg terug op het ontstaan van hun vriendschap. 'Dat was toen ik je voor 't eerst sprak bij Maupie.' Maupie was Maurits Manheim. Deze 26-jarige Amsterdammer woonde al geruime tijd in Tilburg. Na aanvankelijk op kamers in de Poststraat en de Heuvelstraat te hebben gewoond, verhuisde hij begin 1913 naar de Stationsstraat nr. 1. Hier, recht tegenover het station, was café-restaurant Albert Jansen gevestigd. Gezien de korte periode die er ligt tussen de kennismaking en Van Doesburgs brief, ligt het voor de hand aan te nemen dat hij eerst Manheim en Van Doesburg elkaar al voor de oorlog in Amsterdam moeten hebben gekend.

Behalve Kok en de twee vrienden van hem (Helena Milius en Maurits Manheim) die collega's waren op het kantoor van Lakenfabriek E. Elias, behoorde ook Helena's jongere zuster Frie tot de groep Tilburgse vrienden die elkaar regelmatig in café-restaurant Albert Jansen ontmoetten. Van een aantal van hen zijn door de briefwisselingen de namen overgeleverd, zoals van Maurice Bogaers, een vriend van Manheim, de binnenhuisarchitect Henri Dreesen, en Martinus van Velzen, die chef was van het Z.N. Kledingmagazijn aan het Piusplein. Afgezien van hun belangstelling voor kunst hadden de meesten nog iets gemeen: ze waren nagenoeg allemaal niet-katholiek. Iets wat geen gemeengoed was in het Tilburg van die tijd.

Een andere opmerkelijke militair in het Tilburg van die dagen was de Friese schoenmaker en schrijver Evert Rinsema. De overlevering wil dat Van Doesburg hem leerde kennen omdat hij geïntrigeerd raakte door het feit dat de compagnie-schoenmaker Socrates las. Het typeert Van Doesburg volkomen, oorlog of geen oorlog, hij koos zijn eigen vrienden. En met succes: met Rinsema sloot hij een vriendschap voor het leven, zoals hij dat ook deed met Antony Kok en de vrouw die zijn Muze werd: Helena Milius. Voor haar schreef Van Doesburg het gedicht 'aan Haar':

aan Haar

ik kan
zoo lang
niet
zonder zoen
van jou.
de dagen
worden
nachten
dicht
en graauw.
ik kan
zoo lang
niet
zonder blik
van jou.
de hemel
wordt zoo mat
het zonlicht
wordt zoo graauw

ik kan
zoo lang
niet
zonder jou.

Het moet voor Helena niet gemakkelijk zijn geweest om in een provinciestad als Tilburg openlijk om te gaan met een gehuwde man. Toch reageert ze lachend in haar brieven; het is een zaak die niemand ook maar iets aangaat.

'Vrijgevochten stelletje'

De onderlinge verhoudingen binnen de vriendengroep zijn een voorbeeld van hoe de perceptie op zaken in de loop der tijd kan veranderen. Tot voor kort was iedereen van mening dat de omgang van de vrienden in Tilburg tamelijk conservatief verliep. Er was geen sprake van interessante erotische onthullingen of voorbeelden van grote losbandigheid binnen de vriendenkring.

Dat veranderde een paar jaar geleden. Het *Brabants Dagblad* meldde in 2015 een verrassende nieuwe in-

valshoek, naar aanleiding van een artikel van Hans Renders en Sjoerd van Faassen (de biografen van Theo van Doesburg) in *Zacht Lawijd*: "Het was een artistiek en vrijgevochten stelletje bij elkaar", stellen Renders en Van Faassen vast, want Van Doesburg deed het met Helena, af en toe ook met Frie én met zijn vrienden Kok en Manheim."¹⁰

In sommige publicaties¹¹ over deze periode van *De Stijl* is inderdaad wel gesuggereerd dat er sprake zou kunnen zijn geweest van promiscue relaties binnen de vriendengroep, hetgeen uiteraard appelleert aan het beeld van een artistiek en vrijgevochten avant-gardistisch milieu waarin ook ruimte zou zijn voor naar 'moderne' denkbeelden over homoseksualiteit en biseksualiteit. Feit is dat de homo-emancipatie in Nederland in diezelfde periode vorm begon te krijgen, naar aanleiding van onder meer de publicatie van "Sur la situation sociale de l'uraniste" door Arnold Aletrino in 1901. Het feit dat Van Doesburg destijds – na onder meer zeer controversiële bemoeienis van bijvoorbeeld antirevolutionaire politici als Abraham Kuyper – zich solidair betoonde met de publicatie van de brochure 'Wat iedereen hoort te weten omtrent het uranisme', toont aan dat die ruimte er waarschijnlijk was.¹² Echter, tot nu toe zijn er door geen enkele onderzoeker concrete aanwijzingen gevonden voor losbandige taferelen. De stelling in de krant dat er sprake zou zijn van erotische betrekkingen tussen de verschillende vrienden wordt niet door feiten ondersteund.

Voorlopig jammer dus, maar het is niet anders. Als we ons baseren op de overgeleverde schriftelijke bronnen, dan komt daar juist een heel ander beeld uit naar voren. Een van Helena Milius' grootste klachten was, dat ze er maar niet in slaagde om met Van Doesburg alleen te zijn. Altijd was er die 'cipier', namelijk haar zuster Frie. Haar minnaar alleen naar het station brengen was zelfs onmogelijk. En over Koks al dan niet vermeende homoseksualiteit is het laatste ook nog niet gezegd. Daar zullen wij in de biografie dieper op ingaan.

Tilburgse herinneringen

Ook na zijn vertrek uit Tilburg (eind 1915) bleef Van Doesburg zijn herinneringen aan die stad koesteren. Op 11 februari 1916 schreef hij vanuit Utrecht (nog steeds gemobiliseerd): 'Ik heb dezer dagen vele ontroeringen gehad. Ik floot b.v. een liedje dat Maupie altijd zong van dien Hans en dien ezel. Mijn herinnering werd zijn. Dat zijn dáár op dat uur in die kamer te Tilburg, mèt dat gevoel van mijn vrienden om me te hebben, ontroerde me. Ik reed ook wel langs zonnige wegen met Man, Frie, Helena! Ik liep ook wel in wonderlijke arabische nachten met mijn warmen vriend; met mijzelf; met jou. Ik -jij- wij keken op naar de sterren, die steeds hoger stegen en ons opvoerde naar het gebied der stilte. Daar was de maan te zien achter vreemde boomvormen, die als lange armen met kwaadaardige vuisten tegen het azuur donkerden. Dat alles ontroerde mij; ontroerde mij tot schreidens toe. Waar is dat alles! Hoe prachtig was dat toch daar in

Station Tilburg, 1914-1918.
(Collectie Regionaal Archief
Tilburg [RAT])

Interieur café-restaurant
Albert Janssen, 1911.
(Verblijfplaats Onbekend)

Brabant. Een herinneringsbeeld is altijd mooi en de wegen, die door Brabant gaan zijn altijd licht ! Ook 's - nachts! Ook 's - nachts ! Als ik fietste naar Alphen; Goirle; Berkel! Overal scheen dat licht; overal was die stilte die aan de vergetelheid van den Droom herinnert. Het is mij of ik een jaar gedroomd heb. Dat jaar is als één minuut.'

Enkele maanden later, op 18 mei 1916 kijkt hij – door heimwee overmand – nog eens terug op zijn tijd in Tilburg. 'Ik dacht voortdurend aan verleden jaar, toen ik nog te Tilburg was. Het leven daar, zoo zorgeloos en vrij met Lena altijd bij me lijkt mij een onberekenbaar geluk. Wat wilden wij feitelijk nog meer? (...) Ik herinner mij niet ooit zoo vrij adem gehaald te hebben dan te midden der Oisterwijksche bossen. Wat waren wij gelukkig! Nu is alles verbrokken. Jij en Frie zijn de eenigsten resten van mijn, van ons geluk. Ik ben voortdurend met mijn gedachten te Tilburg. Ik zie voortdurend de Zomerstraat, de Heuvelstraat, de Stationsstraat en niet in het minst de Tuinstraat. Ach wat komt het er ook op aan of men in een groote of kleine stad woont. Niet de kwantiteit bepaalt ons geluk, de intensiteit.'

Ook in zijn poëzie heeft Van Doesburg Tilburgse ervaringen verwerkt. In 1915 schreef hij in Tilburg het gedicht 'De Fabriek' over het lawaai in een textielfabriek. Het verscheen in *Nieuwe Woordbeeldingen* onder zijn pseudoniem I.K. Bonset:

DE FABRIEK

Zzzz wiep

tikke klets tikke klets
tikke tikke klets
tikke klets tikke klets

HET WIEL

De Ziel
Zwart
Grijs
Blaauw

Zzzz wiep

Flikkeren
Wuiven
Zwellen
Deinen
Schuiven
Dreinen
Denderen
Zwiepen
Dalen
Stijgen
't ademhalen van de riemen

Zwwwiep

Draaien
Zwenken
Zwaaien
Kraken

Knarsen
Knetteren
Schudden
Schuren

tikke-klets tikke-klets
tikke tikke klets
HET WIEL
'n Blaauwe kiel
Twee zwarte oogen
in 'n graauwe kop

Zwwwiep

Ijzere cirkels
Ijzere bogen
Zwarte lijnen
naast elkaar

Door elkander
Hoeken
Ontstaan
Vergaan
Ontstaan
Vergaan

Zwwwiep

Olietank
Drank
Drank
Spiere
Pezen

Vloeken
Spuwen
Sissen
Gillen
Pissen

Zwarte straal
Bloed
Metaal

Dieren krom
in donkere hoeken

Hartstocht

Bloed
Besmeurde broeken
Smerig vleesch
Zweet

Zwwwiep

tikke klets tikke klets
tikke tikke klets
MACHINE
OLIETANK
BENZINE

Geld! Bloed!
Geld! Zweet!
Geld! Geweld

Tikke klets tikke klets
Tikke tikke klets

Z W W W I E P

Spoorlaan in 1914, rechts op de hoek van de Stationsstraat café-restaurant Albert Janssen. (Coll. RAT)

Nieuwe beelding

Samen hadden de vrienden in het voorjaar van 1915 tot tweemaal toe een *Soirée Intime* georganiseerd, waarbij Van Doesburg gedichten voordroeg, Kok piano speelde en Manheim zong. De uitvoeringen vonden plaats bij Albert Jansen, recht tegenover het station. De gezusters Milius verzorgden de organisatie en de PR. Als Van Doesburg de daaropvolgende jaren lezingen hield door heel Nederland, ging Antony Kok regelmatig mee, om hem met pianomuziek te begeleiden.

Onder invloed van Van Doesburg experimenteerde Kok dat jaar, als een van de eersten in Nederland, met het schrijven van klankpoëzie. In die tijd ontstonden ook plannen voor het oprichten van een eigen tijdschrift, waarin zij hun opvattingen over de moderne beeldende kunst en literatuur zouden kunnen ventileren. Dat tijdschrift werd *De Stijl*, dat van 1917 tot 1932 verscheen en ook internationaal gezien een van de belangrijkste organen zou blijken voor de vernieuwing van met name beeldende kunst en architectuur. Behalve Van Doesburg en Kok behoorden tot de oprichters ook de schilders Huszár, Van der Leek en Mondriaan, en de architecten Oud en Wils. Zij wilden de beeldende kunst ontdoen van alle overbodige versieringen en zich beperken tot het gebruik van de rechte lijn en de primaire kleuren.

Antony Kok woonde van 1908–1918 op een kamer boven slagerij De Brouwer, Tuinstraat 58 in Tilburg. Foto 1920. (Coll. RAT)

Antony Kok zelf debuteerde in 1917 met zijn gedicht 'Excelsior' in het tijdschrift *Eenheid*. In hetzelfde tijdschrift publiceerde hij later nog de gedichten 'De Rozelaar' (1917) en 'Gods Licht' (1918). Verder werd in 1917 Koks experimentele gedicht 'De Wisselwachter' in het tijdschrift *Holland Express* afgedrukt.

Na zijn scheiding van Agnita Feis, huwde Van Doesburg met Lena Milius, die een huis in Leiden betrokken had. In oktober 1917 zou in Leiden, dankzij het organisatorische talent van Lena het nieuwe tijdschrift, na twee jaar praten en denken, van de drukpers komen.

De Stijl

Het nieuwe maandblad *De Stijl* gaf de schilder, architect, schrijver, dichter en typograaf Theo van Doesburg de mogelijkheid om zijn ideeën over 'de nieuwe beelding' te ventileren. De beeldende kunst moesten worden ontdaan van alle franje. Schilderen naar de natuur was voortaan uit den boze. Het gebruik van de rechte lijn en van primaire kleuren werd hét uitdrukkingsmiddel van een nieuwe generatie. Tot zijn medestanders behoorden kunstenaars als Mondriaan, Van der Leek, Oud en Rietveld. Door medewerking van o.a. Arp, Richter en Schwitters ontstond een internationale kunstbeweging, die zich ook sterk maakte voor de vernieuwing van de literatuur en de muziek.

Voor Van Doesburg betekende de oprichting van *De Stijl* het begin van een turbulente periode. *De Stijl* zou hem door heel Europa voeren. Hij hield lezingen, trad op, gaf les en verkondigde de idealen van de nieuwe beweging onder meer in Weimar, Berlijn, Straatsburg, Praag, Madrid en Barcelona. Hij werd er afwisselend bejubeld en weggehoond. Door zijn rechtlijnige en temperamentvolle optreden maakte Van Doesburg even makkelijk vrienden als vijanden. 'Innerlijk ben ik te zacht, heb in blind vertrouwen en enthousiasme, allen te zeer liefgehad om met een passieve vriendschap te kunnen eindigen. Daar komt bij dat ik geestelijk niemand nodig heb, terwijl, omgekeerd allen op mijn geestelijke activiteiten parasiteren, zoowel vrienden als vijanden'. Niet alleen voortdurend geldgebrek maakte zijn kunstenaarschap tot een hard bestaan maar ook zijn nooit aflatende drang tot het verleggen van zijn artistieke grenzen. 'Men denkt als het werk af is dat het gemaakt is zonder ontroering. De ontroeringen echter die aan een blauw en rood als in mijn *Decomposition 1* 1920 voorafgaan zijn bovennormaal. Geen enkele reële emotie is daarna een maatstaf. Ik geloof in de schilderkunst'.

In het eerste nummer van *De Stijl* van oktober 1917 nam Van Doesburg een beschouwing van zijn Tilburgse vriend Kok op met de titel: 'De moderne schildery in het interieur'. Antony Kok zou in de loop van de tijd meer beschouwend proza in *De Stijl* publiceren, zoals 'Scheppen' (1918), 'Denkextracten. Over organische schoonheid en Kunst en ontroering. Synthetische analyse' (1919). Hij was ook een van de

Lena en Frie Milius woonden van 1914 – 1916 op het adres Zomerstraat 11 in Tilburg. Foto 1925. (Coll.)

ondertekenaars van de door Stijl-medewerkers gepubliceerde manifesten over beeldende kunst (1918) en literatuur (1920). Van Kok werden in het tijdschrift *De Stijl* maar twee gedichten opgenomen: in 1921 'Stilte + stem (Vers in W)' en in 1923 het acht jaar eerder geschreven 'Nachtkroeg'.

Stilte + stem (vers in w)

Wacht
Wacht
Wacht
Wacht
Wachten
Wachten
Wek
Wak
Wek
Wak
Wachten
Wachten
Wekken
Wekken
Wek
Waak

De beide gedichten, die voor het grootste deel bestonden uit klanknabootsende woorden, werden niet alleen door Theo van Doesburg, maar ook door Piet Mondriaan en Kurt Schwitters beschouwd als een belangrijke bijdrage tot de vernieuwing van de dichtkunst. Schwitters nam het gedicht 'Stilte + stem (Vers in W)' ook op in zijn eigen tijdschrift *Merz*. Geïnspireerd door Schwitters schreef Kok in 1923 een aantal dadaïstische gedichten, die echter pas na zijn dood werden gepubliceerd. Het overlijden van Theo van Doesburg in 1931 betekende het einde van het tijdschrift *De Stijl*. In 1932 zou er nog een laatste aflevering verschijnen met daarin een 'In memoriam' van de hand van Kok; dat zou tevens diens laatste publicatie zijn.

Piet Mondriaan

Door zijn medewerking aan *De Stijl* kwam Antony Kok in contact met veel kunstenaars van zijn tijd. Zoals de

Utrechtse spoorwegman en schilder Janus de Winter. Maar ook met kunstenaars van de avant-garde van die tijd: Van der Leek, Oud, Rietveld, Schwitters, Lissitzky, Burchartz en Mondriaan.

Zo openhartig en hartelijk als het contact met de Duitse kunstenaar Kurt Schwitters was, zo stroef en terughoudend verliep in het begin zijn contact met de in Parijs wonende Nederlandse schilder Piet Mondriaan. Dat heeft natuurlijk alles met karakters te maken.

Joop Joosten (voormalig conservator RKD en Stedelijk Museum Amsterdam) ontlokte in 1959 een aantal uitspraken van Antony Kok over Piet Mondriaan: 'Ging ik indertijd naar Meudon bij Parijs Theo van Doesburg bezoeken, dan werden er ook steeds uren voor een bezoek aan Mondriaan gereserveerd. Er was altoos in zijn huis een wonderlijke stilte. Hij liet me dan telkens zijn laatste werken zien. 'Ik zal je precies zeggen wat ik zie en hoe ik erover denk', zei ik dan. 'Dát, ja, wat dat is? Ik zal het zeggen. Hete zomerdag. De stoppels staan geel op het keihard droge veld. De zon staat hoog. Kijk, hoe prachtig. Bij al die dorst. Die jonge boerin, sterk met 't juk op de schouders, waaraan twee zware emmers. De stoppels buigen, breken af door haar gewicht op klompen. Maar dat gezicht met die vuurrode, gezonde grote ronde wangen. Dát is het! Het zou ook "Het erotische" of "De stier" kunnen heten, maar dan is het niet zo klaar en duidelijk als door de wangen getekend.' Volgens Kok luisterde Mondriaan steeds aandachtig, maar ging nooit in op zijn opmerkingen.

Voor Piet Mondriaan betekende de keuze voor zijn kunst tevens een veroordeling tot een armzalig bestaan. In 1921 was zijn financiële nood zo hoog dat Van Doesburg zich geroepen voelde om te bemiddelen bij de verkoop van een schilderij aan Antony Kok. "Ik schreef aan Piet dat je het stuk voor f 150,- wilde kopen maar dat zelf liever niet schreef. Hij schrijft mij terug dat je het voor 800 francs hebben mag. Ik weet niet hoe de koers is, maar ik geloof dat het niet zoo heel veel scheelt met jouw bod. Spring echter niet boven je hoofd kerel, als het niet kan dan zal ik wel weer mijn best doen voor Piet bij iemand die het beter kan doen." In de loop van de jaren kocht Antony Kok vier schilderijen van Piet Mondriaan. De betaling geschiedde in termijnen, het liefst in de winter want dan was de nood het hoogst. Tussen Kok en Mondriaan ontstond een vriendschap die, ondanks Mondriaans meningsverschillen met Van Doesburg, stand zou houden.

In oktober 1940 emigreerde Piet Mondriaan op uitnodiging van een aantal Amerikaanse kunstvrienden van Londen naar New York. In Amerika zou zijn kunst nieuwe impulsen krijgen, die resulteerden in schilderijen als *Broadway Boogie Woogie* en *Victory Boogie Woogie*. Op 1 februari 1944 stierf Mondriaan in New York aan een longontsteking.

Na de Tweede Wereldoorlog stegen de prijzen van Mondriaans schilderijen, vooral onder invloed van

Amerikaanse kunsthandelaars die de Europese markt afstroopten, tot astronomische hoogte. Met als absolute uitschieter de verkoop in 1998 van *Victory Boogie Woogie* voor tachtig miljoen. Architect Oud ergerde zich al in het begin van de jaren zestig aan de jacht op Mondriaans schilderijen. Een Amerikaanse bezoeker had hem eens uitgelegd dat een schilderij van Mondriaan stamde uit: "his most expensive period". Oud bracht fijntjes in herinnering dat Mondriaan geen 'expensive period' had gekend; alleen maar levenslange armoede.

Dat Antony Kok bezitter was van kunstwerken van Piet Mondriaan, dat was zelfs tot New York doorgedrongen. Bij een Stijl-herdenking, vlak na de oorlog, in het Stedelijk Museum Amsterdam, werd Kok door een Amerikaanse museumdirecteur aangeklampt. Hij vroeg: 'Is u mijnheer Kok? Waarover Mondriaan in het laatst van zijn leven vaak gezegd heeft: "Kok was toen de enige die mij begreep zoals ik het nu weet."' Al die aandacht zal Kok ongetwijfeld goed hebben gedaan.

Dadaveldtocht

Vanaf hun eerste ontmoeting in 1914 had Theo van Doesburg zijn vriend Antony Kok opgezweept om te experimenteren bij het schrijven van gedichten: "Je verzen zeiden mij niet genoeg. Stuur mij verzen, die mij brengen, waar geen sterveling geweest is". In 1920 legden ze hun revolutionaire ideeën over de literatuur vast in een manifest in het tijdschrift *De Stijl*. Met kreten als: "Het woord is machteloos" en "Het woord is dood" werd de machteloosheid van de traditionele literatuur aan de kaak gesteld. Er moest een literatuur komen, die een nieuwe betekenis en een nieuwe uitdrukingskracht had. Het dadaïsme in Nederland was geboren.

In datzelfde jaar publiceerde Van Doesburg zijn eerste klankgedichten in *De Stijl*, onder het pseudoniem: I.K. Bonset. Op de suggestie om ook onder een pseudoniem te publiceren is Kok nooit in gegaan. Theo van Doesburg stelde alles in het werk om het dichter-

schap van zijn vriend te stimuleren. Toen Koks gedicht 'Nachtkroeg' in *De Stijl* werd gepubliceerd schreef Van Doesburg: "Nimmer kwam in Holland een dichter tot zoo sober en zuiver gebruik van zijn uitdrukingsmateriaal".

In september 1922 organiseerden Theo en Nelly van Doesburg in Weimar een dadaïstische voorstelling waaraan ook Hans Arp, Tristan Tzara en Kurt Schwitters deelnamen. Vanwege het grote succes zou de voorstelling worden herhaald in Jena en Hannover en werden er plannen gemaakt voor een serie optredens in Nederland. Uiteindelijk zou alleen Kurt Schwitters de reis naar Nederland maken. In januari en februari 1923 werden er een hele reeks dada-avonden gehouden, voornamelijk in het westen van het land. Uitzonderingen waren de voorstellingen in Den Bosch en Tilburg op 25 en 27 januari. Aan het begin van de dada-veldtocht, zoals de reeks dada-avonden later zou worden genoemd, schreef Van Doesburg aan Antony Kok: "De dada avonden zijn reusachtig. (...) In Haarlem, waar we Donderdagavond waren, zijn de mensen door de politie uiteengejaagd".

De voorstellingen, die konden rekenen op grote publieke belangstelling, verliepen, zoals ook voor een deel gepland, volkomen chaotisch. Van Doesburg begon met het op serieuze toon voorlezen van zijn manifest *Wat is dada?*, daarbij voortdurend onderbroken door Schwitters, die vanuit de zaal allerlei dierengeluiden nabootste. Schwitters droeg zelf 'An Anna Blume' voor en een aantal – voor het publiek soms totaal onbegrijpelijke – klank- en cijfergedichten. Nelly van Doesburg zorgde voor enkele muzikale intermezzo's op de piano. Bij sommige dadavorstellingen was het tumult zo groot, dat de kranten er ruim aandacht aan besteedden: "De zaal buldert van den lach. Schwitters kan bijna niet verder, maar houdt vol. (...) Hij is onverstoort. Het publiek brult, blaast, gilt, maakt allerlei geluiden, een fluitje komt boven alles uit."

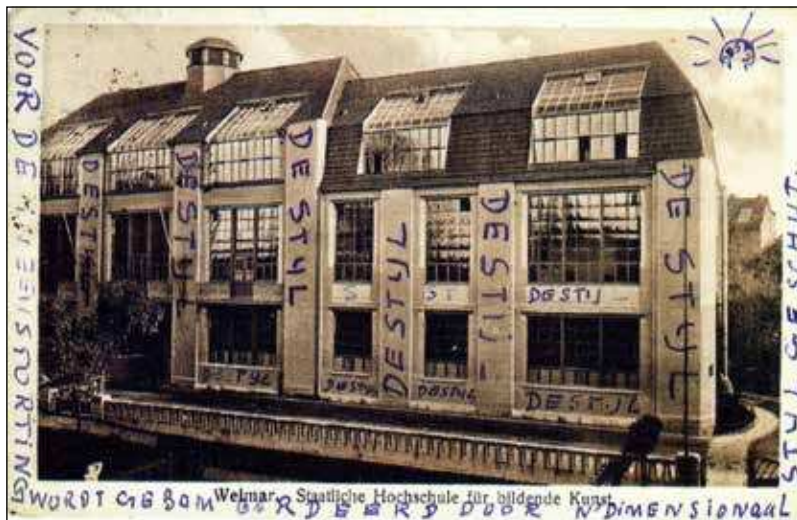
Het succes van de sympathieke Schwitters stimuleerde Antony Kok tot het schrijven van enkele dadaïstische gedichten. Vanaf 1921 had Schwitters bijdragen geleverd aan *De Stijl* en de contacten met de Duitse abonnees verzorgd. Op zijn beurt zou hij een speciaal nummer van zijn eigen tijdschrift *Merz* wijden aan het dadaïsme in Holland, met bijdragen van Van Doesburg en Kok.

Aforismen

Vanaf het midden van de jaren twintig schreef Antony Kok nog bijna uitsluitend aforismen. Er zijn maar enkele gedichten van na die tijd overgeleverd. Na de dood van Theo van Doesburg in 1931 raakten de idealen van *De Stijl* geleidelijk op de achtergrond en gaf Kok steeds meer toe aan zijn voorliefde voor het mystieke. Hij sloot zich aan bij de Rozenkruisers. In 1952 keerde Antony Kok Tilburg de rug toe. De aanvallige veronderstelling dat zijn betrokkenheid bij de Rozenkruisers de reden was, bleek maar gedeeltelijk waar. Het hele verhaal zal in de biografie staan.

Antony Kok (in het midden) en enkele van zijn Tilburgse vrienden, ca. 1912. (Archief JVK, Tilburg)

Briefkaart van Van Doesburg aan Antony Kok, 12 september 1921. Kaart van Bauhaus Weimar. (VDA, Schenking Van Moorsel, Den Haag)

Begin 1954 brak Kok radicaal met het verleden. “Heb enige maanden geleden al mijn eigen werk verbrand. Een kleine tienduizend aforismen, gedichten en beschouwingen van allerlei aard. Nog even daarna vocht ik in mijzelf over de vraag: is dit verraad of offer? Dat het een offer is geweest weet ik nu zeker.” Maar nog geen half jaar later, toen Paul Rodenko in zijn bloemlezing uit de poëzie der avant-garde: *Nieuwe griffels, schone leien* Koks gedicht ‘Nachtkroeg’ een plaats gaf tussen gedichten van I.K. Bonset en Paul van Ostaïjen, moet hij zich minder zeker hebben gevoeld over zijn daad. “Wie had dat kunnen denken!” schreef Kok aan uitgever Bert Bakker. “Het is goed dat u *Nachtkroeg* uit mijn prae-tijd publiceren gaat in een verzameling van de meest moderne dichters van dezen tijd. Als het indertijd niet in *De Stijl* was gekomen zou het met al het andere ook verloren zijn geraakt”.

Op 72-jarige leeftijd begon Antony Kok gewoon opnieuw. Hij reconstrueerde veel van zijn gedichten en noteerde tot aan zijn dood nog duizenden aforismen. Zoals eerder gezegd schreef hij zijn aforisme: ‘De wereld van heden raast door in Dada’s voetspoor’ aan het eind van zijn leven. Het was een laatste eresaluut aan dada. Op 29 oktober 1969 overleed Antony Kok op 87-jarige leeftijd in Haarlem.

Antony Kok en Tilburg

De meeste publicaties van en over zijn werk kwamen na Koks dood tot stand. In 2000 publiceerde Jef van Kempen een bloemlezing uit zijn gedichten en aforismen, die werd gepresenteerd tijdens een expositie over de typografie van *De Stijl* in Museum Scription in Tilburg.¹³

Als gevolg van de toegenomen belangstelling voor zijn werk en zijn persoon is er sporadisch sprake geweest van kansen om Antony Kok een plaats te bieden in de openbare ruimte van Tilburg. Zo hebben zijn biografen in 1984 een poging ondernomen om met medewerking van de Spoorwegen tot een vorm van een herinneringsteken te komen op het station. Helaas was hiervoor geen belangstelling. 1985 was, afgezien van de expositie in de Stadsschouwburg, bij uitstek een

jaar van gemiste kansen. Er kwam de vraag van de R.B.K. (Rijksdienst Beeldende Kunst, Den Haag) om uit te zoeken of er, ondanks het ontbreken van een kunstmuseum in Tilburg, geen mogelijkheden waren om een deel van de kunstcollectie van Theo van Doesburg in Tilburg onder te brengen (van Museum De Pont was toen nog geen sprake). Het antwoord bleek nee. Uiteindelijk is Tilburg nooit verder gekomen dan een digitaal Stadsmuseum. Misschien is het een idee om een deel van de Collectie Van Moorsel daar digitaal onder te brengen?

Honderden schetsen, tekeningen, schilderijen, (zelf) portretten, architectonische ontwerpen, ontwerpen voor glas-in-lood, grafische vormgeving en interieurontwerpen, uit een collectie van ca. 2.000 werken, zijn in de jaren daarop als permanente bruikleen ondergebracht in musea en collecties in Utrecht, Den Haag, Leiden, Rotterdam en Otterlo.¹⁴

De suggestie in 2012 de straatnaam ‘De Stijl’ te geven aan het Talent Square heeft het ook niet gehaald. 2017 is het jaar van het eeuwfeest van *De Stijl*. Aan het begin van het jaar werden maar liefst 100 tentoonstellingen en andere evenementen aangekondigd. Tilburg, de stad waar Theo van Doesburg en Antony Kok, al in 1915, hun plannen voor *De Stijl* hadden gesmeed, ontbrak helaas op de lijst.

We hopen met de biografie een nieuwe impuls te geven aan een gefundeerde en verdiende verankering van Antony Kok in het collectieve geheugen van Tilburg.

Bronnen

- I.K. Bonset, *Nieuwe Woordbeeldingen*. De gedichten van Theo van Doesburg, met een nawoord van K. Schippers, Amsterdam 1975.
- I.K. Bonset, *Verzen uit 1914*, met een nawoord van Marco Entrop, Bedum 1987.
- Marco Entrop, ‘Antony Kok: de spoorwegbeambte als dichter’, in: *Het Oog* in ‘t Zeil, juni 1989.
- Jan Fontijn, *De Nederlandse schrijversbiografie*. HES Uitgevers, Utrecht 1992.
- Ine Gevers, *Janus de Winter*, de schilder mysticus, Amsterdam 1985.
- Els Hoek e.a., *Theo van Doesburg*, Oeuvrecatalogus, Utrecht/Otterlo 2000.
- Anita Hopmans / Kees Verwey, *Kunst is Spiegeling Kees Verwey*. Een Studie Naar Zijn Oeuvre, Haarlem 1990.
- Hanneke van Kempen, ‘De klankpoëzie van Antony Kok’, in: *Vooy's Tijdschrift voor letteren*, jrg. 27, nr. 2 2009.
- Hanneke van Kempen, ‘Het komt vaak voor dat commentaar de tekst verduistert – Antony Kok en het gedicht *Nachtkroeg*’, in: *VakTaal*, jrg. 18, nr. 1 2005, p. 9-10.
- J.A. Dautzenberg, ‘Antony Kok, klerk-telegrafist, “prins van geestelijken bloede”’, in: *de Volkskrant*, 11 januari 1985.
- Jef van Kempen en Rolf Janssen, ‘Antony Kok. Tilburgs dichter en denker’, in: *Actum Tilliburgis*, jrg. 13, nr. 4, 1982.
- Jef van Kempen en Rolf Janssen, ‘Een verwijzing naar De Stijl op het centraal station in Tilburg’, in: *Tilburg*, jrg. 2, nr. 2, 1984.
- Jef van Kempen, ‘Antony Kok dichter bij De Stijl’, in: *Museumjournaal* 29 (1984) nr. 6, p. 413-414.
- Jef van Kempen, Antony Kok, dichter bij De Stijl [vouwblad bij de tentoonstelling in Stadsschouwburg / Cultureel Centrum Tilburg, 6 januari

- 7 februari 1985] 1985.
- Jef van Kempen, 'Ik kom en breng een hemel hier op aarde. Over Theo van Doesburg', in: Tilburg, jrg. 7, nr. 3, 1989.
- Jef van Kempen, 'Theo van Doesburg & De Stijl. 6 portretten: Theo van Doesburg, Antony Kok, Piet Mondriaan, Kurt Schwitters, Lena Milius & Nelly van Moorsel.' In: Brabants Dagblad: 28 mei 1999, 2 juli 1999, 2 augustus 1999, 27 augustus 1999, 20 oktober 1999, 18 december 1999
- Jef van Kempen, Gedichten & aforismen. Een keuze uit de gedichten en aforismen van Antony Kok, Tilburg 2000.
- KRO Spektakel, Wil Tromp, radio-uitzending van 6 september 1984: Ik ben Kok van De Stijl & 12 januari 1985: De poëzie van Theo van Doesburg en Antony Kok.
- Alied Ottevanger: De Stijl overal absolute leiding. De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Antony Kok, Bussum 2008.
- Hans Renders, De zeven hoofdzonden van de biografie, Uitgeverij Bert Bakker Amsterdam 2008.
- Hans Renders en Sjoerd van Faassen, 'Ik zocht den dood en vond het leven: een keerpunt in Tilburg. Theo van Doesburg in de jaren 1914-1915', in: 'Schrijvers in de Eerste Wereldoorlog' Zacht Lawijd, Literair-historisch tijdschrift 13 (2014) 3, p. 124-159.
- De Stijl 1917-1932, herdruk 1968 deel I 1917- 1920 deel II 1921-1932, Amsterdam.
- K. Schippers, Holland Dada, Amsterdam 1974.
- Evert van Straaten, Theo van Doesburg 1883-1931. Een Documentaire, 1983.
- Will Tromp en J.A. Dautzenberg, Kok van De Stijl, spoorwegbeampte te Tilburg, Oosterbeek 1989.

Van Abbemuseum Eindhoven, Bibliotheek; Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen; Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag, collectie Van Moorsel; Nederlands Literatuurmuseum, Den Haag; Stedelijk Museum Amsterdam, afdeling audiovisuele materialen; Regionaal Archief Tilburg; Hans Renders; Ronald Peeters, Aloys van den Berk.

Antony Kok (tweede van rechts) en Annie van Beurden (uiterst rechts) op het nieuwe station van Tilburg, 12 augustus 1966. (Archief JVK, Tilburg)

- 1 De voornaam van Antony Kok kent verschillende spellingen, zowel in de Burgerlijke Stand als door hem zelf gebruikt: Anthony, Anthonie, Antonie en Antony. In een brief van Theo van Doesburg aan Antony Kok, vraagt Van Doesburg hoe Koks voornaam te spellen in tijdschrift *De Stijl*. Kok kiest voor de laatste optie. Zijn biografen en andere publicisten kozen er 30 jaar geleden al voor om allemaal de spelwijze Antony te gebruiken.
- 2 Derde vrouw en weduwe van Theo van Doesburg, overleden in Parijs in 1975.
- 3 'Antony Kok. Tilburgs dichter en denker', *Actum Tilliburgis*, jrg. 13, nr. 4, 1982.
- 4 Rolf Janssen heeft in medio 1985 zijn medewerking moeten staken, omdat hij emigreerde naar Duitsland. Janssen heeft nog wel meegewerkt aan de tentoonstelling in de Tilburgse schouwburg, die landelijk veel aandacht trok en besproken is in nagenoeg alle grote landelijke kranten en weekbladen en bovendien heeft geresulteerd in twee radioprogramma's voor de KRO in 1984 en 1985.
- 5 Jan Fontijn, *De Nederlandse schrijversbiografie*. HES Uitgevers, Utrecht 1992, p. 12-13.
- 6 Lezing K. Schippers bij de opening van de tentoonstelling: *Antony Kok, dichter bij De Stijl*. Van 6 januari tot en met 7 februari 1985, Stadsschouwburg / Kultureel Centrum Tilburg, Lezing opgenomen in de bundel: Will Tromp en J.A. Dautzenberg 1989.
- 7 J.A. Dautzenberg, 'Antony Kok, klerk-telegrafist, "prins van geestelijken bloede"', in: *de Volkskrant*, 11 januari 1985.
- 8 Ottevanger, *De Stijl overal absolute leiding. De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Antony Kok*, Bussum 2008, p. 567.
- 9 Hans Renders stelt in *De zeven hoofdzonden van de biografie* (2008) over een omschrijving van wat een goede biografie is: 'Het is mischien teleurstellend, maar een vastomlijnde definitie bestaat niet. Jazeker, een ideale biografie is goed geschreven, liefst reportageachtig van opzet, is geen opzoekboek en maakt duidelijk dat een leven alleen in zijn samenhang is te begrijpen.' (p. 52)
- 10 Henri van der Steen: 'Theo zag de zon opkomen in Tilburg', in: *Brabants Dagblad* 16 april 2015.
- 11 Ottevanger schreef over Lena Milius: 'Vertiefd als zij was, begreep zij niet alleen dat hij als gehuwde een verhouding met haar begon, zij heeft ook zijn meer dan vriendschappelijke betrekkingen met haar zus Frie gebillijkt, alsook zijn relatie met Manheim, die behalve een artistieke vriend ook openlijk homoseksueel was. Dat er ook tussen Manheim, Van Doesburg en Kok een intieme vriendschap heeft bestaan is vrijwel zeker, hoewel er geen documenten bewaard zijn waaruit de graad van hun onderlinge intimiteit kan worden afgeleid.' (Ottevanger, *De Stijl overal absolute leiding. De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Antony Kok*, Bussum 2008, p. 34.)
- 12 Renders en Van Faassen schrijven: 'De vijftienvijftigjarige boekhoudster Lena Milius was verloofd toen zij Van Doesburg ontmoette, maar zij viel voor zijn charmes. Zij was een ontwikkelde en onbekrompen vrouw die haar talen sprak. Nadat haar ouders waren overleden, woonde ze samen met haar jongere zus Frie in een huis aan de Zomerstraat, vlakbij de Tuinstraat waar Kok woonde. Ook met Frie raakte Van Doesburg bevriend, en volgens sommige bronnen meer dan dat. Het was een artistiek en vrijgevochten stelletje bij elkaar. Lena die een getrouwde man als minnaar had, Manheim die homoseksueel was en Van Doesburg die intieme betrekkingen met allemaal onderhield, dus met Lena en Frie, maar ook met Manheim en Kok. Hoe dat precies zat, blijft onduidelijk maar dat Van Doesburg positief stond ten opzichte van de herenliefde, 'uranisme' zoals dat toen werd genoemd, blijkt onder meer uit zijn ondertekening van de in 1912 verschenen brochure *Wat iedereen behoort te weten omtrent het Uranisme*.' (Renders en Van Faassen 2014, p. 12).
- 13 Expositie Museum Scription Tilburg: *Typografie van De Stijl. Grafisch*

Herdenkingsnummer van 10
jaren tijdschrift De Stijl 1927.
(Archief JVK, Tilburg)

Affiche tentoonstelling
'Antony Kok, dichter bij De
Stijl'. 6 januari t/m 7 februari
1985, stadsschouwburg /
kultureel centrum Tilburg.
(Archief JVK, Tilburg)

werk van Theo van Doesburg en Antony Kok. Van 1 maart tot en met 21
mei 2000. Samengesteld door Scription, Jef van Kempen en R.K.D.

14 Door een misverstand kregen de organisatoren van de tentoonstel-
ling in 1985 in de Tilburgse schouwburg, naast de gevraagde werken,
nog een complete *Stijl*-expositie uit een grote Europese hoofdstad
aangeleverd. Het had nogal wat voeten in aarde om de gang van za-
ken uit te zoeken. Zo had Tilburg, voor een periode van zes weken,
een heuse eigen collectie van werken van Mondriaan, Van der Leek,
Huszar en Van Doesburg, opgeslagen in een royale bezemkast in de
Stadsschouwburg van Tilburg.

Mijmering over een Mondriaan in Tilburg

Internationale Tentoonstelling van Nijverheid, Handel en Kunst, 1913

Petra Robben*

* Petra Robben BA (1961)
volgt de Masteropleiding
Algemene Kunst- en
Cultuurwetenschappen aan
de Open Universiteit.
Zij is werkzaam bij
Stadsmuseum Tilburg.

**Piet Mondriaan staat vermeld in de kunstca-
talogus van de Internationale Tentoonstelling
van Nijverheid, Handel en Kunst die in
Tilburg in 1913 plaatsvond. Mijmering was
de titel van het werk dat onder de naam van
Mondriaan was ingestuurd in de catego-
rie 'schilderijen'. Buiten dat het werk 500
gulden waard was en dat de Nederlandse
schilder op dat moment in Parijs woonde,
ontbreken echter verdere gegevens.**

Internationale Tentoonstelling voor Nijverheid, Handel en Kunst

In 1913 vierde Nederland een feest waarin honderd
jaar onafhankelijkheid werd herdacht. Het doel van
het jubileumjaar was om het (internationaal) toerisme
in Nederland te bevorderen en om de bezoekers te
laten zien welke mogelijkheden er waren op het ge-
bied van handel, nijverheid, landbouw en cultuur. De
Maatschappij voor Nijverheid ontwikkelde het *Plan
1913*: een reeks manifestaties en tentoonstellingen
verspreid over de Nederlandse steden.

Tilburg was een van de deelnemende steden door het
organiseren van een *Internationale Tentoonstelling
voor Nijverheid, Handel en Kunst*. De stad had enkele
jaren daarvoor, in 1909, al ervaring opgedaan met de